

FÜGGELÉK

Dokumentumok

Elekes Lajos — Hanák Péter — Pach Zsigmond Pál

Történettudományunk néhány kérdése a XX. kongresszus után

A XX. kongresszus általános és széles értelemben megnövelte a tudomány társadalmi jelentőségét, elsősorban megtisztította a társadalmi tudományok marxista-leninista értelmét, s ezek sorában a történettudományt is kiszabadította a dogmatizmus kötöttségeiből. Felrázta történészeink lelkiismeretét: megszilárdította bennük a történetíró felelősségtudatát. A tudomány marxista-leninista értelmének megtisztítása és a tudományos felelőség felfokozása: elsősorban ebben nyilvánul meg a XX. kongresszus maradandó hatása tudományos életünk további fejlődésében.

Új marxista történész-nemzedékünk felnövekedése és történetírásunk fejlődésének új szakasza a felszabadulással indult el és a fordulat évétől kulturális forradalmunk szerves részeként bontakozott ki.

Ennek folyamán történettudományunk számottevő eredményeket ért el, mindenekelőtt a mate-

rialista történelemszemlélet elterjesztésében, alkalmazásában. Bebizonyította, hogy a magyar történelem szerves folyamatát és fő kérdéseit valóban tudományosan csak a marxizmus-leninizmus alapján lehet feltárni és megoldani — ezzel a régi szakemberek zöme előtt is világossá tette a történelmi materializmus fölényét a polgári történetírói irányzatokkal szemben.

Ezúttal azonban nem marxista történetírásunk tudott és elismert eredményeiről kívánunk írni, hanem azokról a hibákról, amelyek fékeztek ezt az alapjában egészséges fejlődést.

A történettudományunk színvonalát és hatékonyságát emelő, fellendülését megalapozó tényezők mellett azonban — ma már világosan látjuk — fékező tendenciák hatása is érvényesült: így a személyi kultusszal összefüggő dogmatizmus és szubjektivizmus, a kritikai légkör hiánya. Emiatt történetírásunkba, kivált a korban hozánk közelebb álló témákkal fog-

lalkozó munkákba, a bonyolult folyamatokat egyszerűsítő, a tényeket többé vagy kevésbé önkényesen kezelő, egyoldalú szemlélet is beivódott.

1953. júniusa után kedvező változás, újat teremtő erjedés jelei mutatkoztak, de történettudományunk sok lényeges fogyatékosaságának kijavításában gyökeres fordulat nem következett be. Egyrészt — nem függetlenül az országos politikai fejlődés tendenciáitól — nem sikerült teljesen szakítanunk a személyi kultusz, a dogmatizmus, a szubjektivista anyagkezelés maradványaival, másrészt, a XX. kongresszusig nem tisztázódott az utóbbi évtizedek néhány alapvető jelentőségű egyetemes és hazai történelmi-politikai problémája. (Például a Sztálin személyével összefüggő kultusz káros következményei a Szovjetunióban és a nemzetközi munkásmozgalomban, a második világháború egyes kérdései, a szocializmus fejlődése Jugoszláviában, Kun Béla tevékenységének valóságos értékelése stb.) Az egészséges változás gyors kibontakozását késleltette az is, hogy az 1953 júniusa után politikai és kulturális életünkben fellépő jobboldali, egyes területeken nacionalista nézetek elleni jogos és szükséges harc háttérbe szorította a dogmatizmus gyökeres megszüntetésére irányuló, éppencsak felbuzdult törekvéseket.

A XX. kongresszus tehát, amely következetes harcot indított a személyi kultusz, az önkényeskedés és dogmatizmus mindennemű maradványa ellen, nemzetközi horderejű történelmi-politikai kérdéseket világított meg és mindenfajta egyoldalúsággal szemben a marxizmus dialektikus sokoldalúságát juttatta érvényre — nagy segítséget nyújt történettudományunk mélyebb marxista-leninista alapokra helyezéséhez.

A dogmatizmus egyes megnyilvánulásai

Jelentős részben a személyi kultusszal függött össze, hogy az elmúlt években a dogmatizmusnak nem egy jele mutatkozott történettudományunkban. Szembetűnő volt ez például Sztálin utolsó műveivel — a nyelvtudományi és közgazdaságtudományi művekkel — kapcsolatban.

A feladat akkor úgy állt történettudományunk előtt, hogy e munkák fényénél vizsgáljuk felül egész tevékenységünket s jelöljük ki teendőinket, feladatainkat. Nyilvánvaló: ezek a munkák számos vonatkozásban komoly tanulságot nyújtottak a történettudomány művelői számára is. De máris szintúgy nyilvánvaló: e munkák, ha mégoly fontos megállapításokat tartalmaztak is, nem szolgálhattak alapul valamely általános felméréshez, nem szolgálhattak zsinórmértékül ahhoz, hogy egész tudományunk teendőinek fő-

vonulatát kijelöljük. Így azután a reálisan adódó lehetőségeket, tanulságokat túlhajtván, mesterkélten módon próbáltuk felfedezni egy-két szónyi utalásokban bonyolult történeti kérdések megvilágítását. Erőnek-erejével „kimutattuk”, hogy a művek egész történettudományunk alapkérdéseit hivatottak megoldani, vagy megoldáshoz segíteni. Most már nyilván látjuk: melegágya volt ez a konkrét vizsgálat ellaposításának, a dogmatizmusnak, a tudományos önkényeskedésnek.

Ilyen légkörben nem a marxizmus-leninizmus *egészének* tanulmányozása, az *egységes* marxista történeti elmélet konkrét alkalmazása és fejlesztése vált elméleti tevékenységünk vonalává, hanem ezt — többé-kevésbé — egyes művek betűragó taglalása kezdte „pótolni”.

Sztálin nyelvtudományi tanulmányainak feldolgozása így — pozitív eredményei mellett — az alapról és felépítményről szóló marxista tanítás dogmatikus kezelésére vezetett, s zavarokat okozott, többek között, új történetírásunknak egy jóformán még kialakulatlan területén: a kultúra történetében, az elnyomott osztályokhoz kapcsolódó ideológiák, kulturális jelenségek történeti összefüggéseinek értékelésében.

Sztálin közgazdaságtudományi művével kapcsolatban többé-kevésbé hasonló jelenségek léptek fel

az objektív gazdasági törvények tanulmányozását illetően. Történettudományunkban is érezhetővé vált — amire egyes közgazdászaink saját tudományszakukban már rámutattak — a gazdasági törvények, különösképpen az egyes formációk alaptörvényeinek dogmatikus kezelése, fetiszizálása — a termelési viszonyoktól, az emberek tevékenységétől való bizonyos fokú elszakítása. Ha a magyar történészek nem is összpontosították erőfeszítéseiket arra, hogy kimunkálják azon formációk gazdasági alaptörvényeit, amelyeket Sztálin műve nem fogalmazott meg, annál általánosabbá vált a mi körünkben is, hogy az imperializmus magyarországi történetének bonyolult folyamatait és sajátosságait a jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvénye fő vonásainak és követelményeinek rendszerébe skatulyázzuk. Ez történt nemegyszer még azon az áron is, hogy ezáltal háttérbe szorultak az imperializmus lenini jellemzésének alapvető kategóriái. (Így pl. a maximális profit pontosan meg nem fogható kategóriája mögött a monopolista profit s a gyarmati extraprofit szabatosan tisztázott fogalmai.)

A dogmatizmusnak egy másik, ugyancsak a személyi kultusszal összefüggő válfaja jelentkezett olyan esetekben, amikor történetírásunk egyes új eredményeit is a marxizmus klasszikusainak vagy pártunk vezetőinek megállapítása-

iből igyekeztünk levezetni, mint egy ezzel hitelesítve helyességüket. Kétségtelen, hogy pártunk vezetőinek történelmi vonatkozású utalásai, elemzései hozzásegítenek történetünk nem egy problémájának tisztázásához. Nem csekély túlzás volt azonban az a módszer, amely múltunk problémáinak magyarázatát az ő műveikben, sőt gyakran mellékes utalásaikban vélte feltalálni.

A marxista tételek mechanikus alkalmazása

Mellőzve most a dogmatizmusnak egyéb gyakori formáit, hadd utaljunk csupán a társadalom törvényszerű haladásáról szóló marxista tétel mechanikus alkalmazására.

A marxista történelmi szemlélet döntő fölényének fő forrása éppen az, hogy a történelmet mint a társadalmi haladás törvényszerű folyamatát fogja fel, innen ered a világot nemcsak magyarázni, hanem megváltoztatni hivatott, harcra ihlető optimizmusa. Ez a tudományosan megalapozott optimizmus emeli magasra marxista történet-tudományunkat. Azt valljuk — szemben a burzsoá történetírás hanyatló irányzatával, amelyek a magyar történelmet mintegy a nemzeti katasztrófák végzetszerű sorozatának, a feltarthatatlan hanyatlás folyamatának láttatták —, hogy a haladás általános törvényszerűségei a magyar nép történetére is érvényesek.

Meg kell azonban mondanunk: marxista történetírásunk a haladás törvényszerűségének érvényesülését nemegyszer túl simának, egyenesvonalúnak ábrázolta. Nem vette figyelembe, hogy az a valóságban kitérőkön, visszaeséseken, gyakran tragikus bukásokon át tör magának utat. A felszabadulás, s az ettől induló népi-nemzeti felemelkedés igazolta történelemszemléletünk optimizmusát történetünk *egészére*, történetírásunk azonban, még nem eléggé igazolta ezt a *részletekben*. A bukások tragikumát — s ebből bőven kijutott népünknek az elmúlt századokban — nem elég mély átéléssel, hosszú időkre ható súlyos következményeit nemegyszer frázisos optimizmussal, akarva-akaratlan, kisebbitette. Igaz, egy Dózsa-parasztháború, Rákoczi-szabadságharc, vagy az 1919-es Tanácsköztársaság vereségében is előremutatott, emléklendítő társadalmi erővé, új harcok serkentőjévé vált. De csupán e mozzanat kiemelése, s konvencionális hozzáfűzése nagy történelmi fordulók értékeléséhez nem pótolhatja azt a nevelő erőt, amely a nemzeti katasztrófák sorvasztó következményeinek mély elemzéséből, megragadó megjelenítéséből fakadhat. Ezzel egy tőről sarjad a tematikai arányok olyan eltolódása, hogy múltunk felemelő, haladó örökségének méltó feltárása mellett indokolatlanul kevés figyelmet fordítottunk a további fejlő-

dést legalább annyira befolyásoló negatív örökség, a reakciós korszakok feldolgozására. Ha ma, itt-ott, nem is ritkán felbukkannak régebbi, túlhaladottnak vélt irányzatok történelmi pesszimizmusának maradványai, akkor ebben — egyebek mellett — látnunk kell saját fogyatékoságaink: a marxista történet szemlélet optimizmusának hitelét gyengítő sematizmus kritikáját is.

A pártosság szubjektivista értelmezése

Új történetírásunkat kezdettől fogva tudatosan vallott és a jövőben is követendő *pártosság* hatotta át. De nem hunyhatunk szemet afölött, hogy igen sok munkát — a dolog természetéből következően főként a XX. századdal foglalkozókat — kisebb-nagyobb mértékben olyan szemléleti torzulás jellemmez, amely a pártosság *szubjektivista* felfogásával függ össze. Az a helyes pártos törekvés, hogy a múltat a jelennel kapcsoljuk össze, tanulságait a jelen szolgálatába állítsuk, gyakran visszájára fordult: a jelen tanulságait visszavetítettük a múltba, s ennek érdekében a valóságos történelmi összefüggéseket önkényesen „aktualizáltuk”. Szélesen elterjedt a pártosságnak olyan szubjektivista értelmezése, hogy az igazán pártos az, ami a napi politikai gyakorlatot közvetlenül igazolja, alátámasztja. A valóság lényeges, összefüggéseinek kutatása gyakran leszűkült a végte-

lenyi tényanyag önkényes válogatásává. A történelemben persze mindenre lehet példát találni. A marxizmus nagy ereje abban rejlik, hogy *objektív* ismervek alapján tudta a lényegest a lényegtelenről elválasztani. A marxista tudományosságtól való eltérés éppen az objektív ismervek szem elől tévesztésében mutatkozott. Ilyenképpen az objektivitásra való törekvés olykor szólammá vált.

Így pl. azt a pártos szándékot, hogy az amerikai imperializmus politikáját körüllebegő illúziókat szétoszlassuk és e politika reakciós vonásait a maguk valóságában bemutassuk, több történész eltúlozta. Akadtak olyan munkák, amelyek az amerikai imperializmusnak tulajdonították a vezető szerepet a Tanácsköztársaság megfojtásában, az ellenforradalmi rendszer létrehozásában és stabilizálásában. Az olvasók — kivált a fiatalabbak, akik maguk nem élték át az eseményeket — egyes cikkek, könyvek alapján aligha tudnák eldönteni, vajon a fasiszta Németország, agressziója, vagy az Egyesült Államok imperializmusa volt-e a legnagyobb veszély hazánk és az európai népek számára a második világháború előtt és alatt. Gyakorta történetietlenül eltorzult a szociáldemokrata párt opportunizmusának jogos bírálata is. A pártosság szubjektivista felfogásában gyökerezett, hogy a kulákság elleni harc

mai szükségességéből kiindulva egyesek tagadták vagy kisebbitették a parasztság felső rétegének haladó, forradalmi szerepét a középkori antifeudális paraszttörmégekben. Nem lehet egyetérteni az olyan „aktualizálásokkal”, amelyek a múlt példáival a jugoszláv helyzet téves értékelését akarták igazolni.

Ez a „konjunkturizmus” nem vált javára sem a tudománynak, sem a politikának. Mind a tudomány, mind a kommunista politikai gyakorlat érdekében éles harcot kell tehát folytatnunk a pártosság szubjektivista felfogása, konjunkturális torzítása ellen. Érvényt kell szerezniünk annak a szemléletnek, hogy a történettudomány, amikor szolgálja és segíti a propagandamunkát, nem válhat közismert tételek illusztrációjává. A történetírás illusztrációs szerepének túlbecsülése számos történeti munka társadalmi hasznát és ezzel tudományunk társadalmi jelentőségét, megbecsülését csökkentette.

Tevékenységünket főként a XX. század politikai történetének, bizonyos fokig gazdaságtörténetének feldolgozását felül kell vizsgálnunk abból a szempontból, mennyire homályosítja el az objektív összefüggések feltárását az illusztrációra való törekvés. Ilyen értelmű felülvizsgálás különösen eredményesnek ígérkezik a munkásmozgalommal foglalkozó több munka, a párttörténeti előadások, a mun-

kásosztály és a parasztság helyzetének alakulását tárgyaló könyvek, tanulmányok esetében stb.

Az elmélet és gyakorlat összefüggése

A XX. kongresszus nyomatékosan előtérbe állította az elmélet és gyakorlat szoros kapcsolatát, szinte valamennyi referátum és felszólalás hangsúlyozta: az elméletnek közelebb kell kerülnie a gyakorlathoz.

Új történettudományunk az eddigiekben nem sikertelenül igyekezett a szocialista átalakulás gyakorlata által támasztott követelményeket kielégíteni. Mindamellett az elmélet — a történettudomány — és a gyakorlat viszonya sem volt torzításoktól, illetve fogyatékoktól ment.

Új történettudományunk, mint láttuk, egyrészt „túl közel” volt a gyakorlathoz, a napi politika váltakozásait követő konjunkturizmus formájában, másrészt *mégsem volt elég közel hozzá*: aligha találunk példát arra, hogy történettudományunk új eredményei hozzájárultak volna a szocializmus építése gyakorlati feladatainak, magyar sajátosságainak tisztázásához. Jóllehet a kulturális forradalom kibontakozásához, népünk politikai tudatának emeléséhez történettudományunk is hozzájárult, nem volt — s valljuk meg: nem is igen lehetett — bátorsága a gyakorlat számára is előremutató megállapítások kidolgozásához.

Történettudományunk fő feladata most az, hogy szigorúan ragaszkodva az objektív valósághoz, a marxista-leninista tudományossághoz, helyes pártossággal alkalmazza az elméletet a magyar történelemre. Ezen az alapon bátran tárjon fel új összefüggéseket és így — a szocializmus építésének nagy távlatú követelményeit tartva szem előtt — maga is szolgáljon tudományos értékű tanulságokkal a gyakorlat számára.

Mindezek a feladatok nem oldhatók meg a *kritikai színvonal felemelése, a tudomány demokratizmusának jelentékeny kiszélesítése* nélkül. Ez a felismerés persze nem új. Sokszor hallottuk és olvastuk — magunk is gyakran ismételtük —, hogy a tudomány nem fejlődhet szabad vita nélkül. Mégis, többéves tapasztalatunk azt mutatja, hogy ez a felismerés, bármennyiszer hangoztatjuk is, önmagától nem alakíthat ki tudományosságot nevelő, életető demokratikus légkört. Azért maradt szükségképpen hatástalan annyi jószándékú felhívás, bíráló intés a kritikai légkör kifejlesztését illetően, mert a *marxista tudomány demokratizmusát elválaszthatatlan a pártélet lenini normáinak helyreállításától, a tudománypolitika demokratizmusától*. Éppen ezért teremti meg a XX. kongresszus ezen a téren is fordulat lehetőségét.

A kritika és tudományos „kísérletezés” szabadsága természetesen nem korlátok nélkül való: *nem szolgálhat burzsoá nézetek felújításának fedezékéül*. Ellenkezőleg, még fokozottabban megköveteli az eszmei harcot a burzsoá történelemírás és maradványainak felelevenítési kísérletei ellen. Csak ennek segítségével tudjuk elválasztani az alkotó marxizmus-leninizmustól megtermékenyített új, az újat keresés mezében becsempészett régi nézetektől.

★

Történettudományunknak csupán néhány kérdésére, fogyatékoságára utaltunk — azokra, amelyek a XX. kongresszus nyomán szembeötlően kirajzolódnak. Úgy tűnhet, hogy mint a nemzetközi és hazai munkásmozgalom számos nagy jelentőségű — vagy annak vélt — eseménye kapcsán annyiszor, ezúttal is egy szemszögből, egyoldalúan vizsgáltuk történetírásunk egyes problémáit. Hangsúlyozni kívánjuk: ha most, éppen csak indítóul a legközvetlenebb feladatot jelezve főként a dogmatizmussal, szubjektivizmussal összefüggő fogyatékoságokat emeltük is ki, a XX. kongresszus legfőbb tanulságának nem az egygyökerű hibás jelenségek egyirányú bírálatát, hanem éppen az egysíkú látásmód, az „egyoldalú harc-szemlélet” megszüntetését tekintjük. A XX. kongresszus arra tanít, hogy a marxizmus-leninizmus

egységes, szerves egészet alkotó világnézet, ezen a mindenoldalú egységen, s nem egyes kiragadott tételein kell alapulnia munkásságunknak. Ugyanígy nem lehet egyoldalú az a küzdelem sem, amelyet a hibás nézetek ellen folytatunk: a dogmatizmus, a szubjektivista szemlélet bírálata nem csökkent-

heti, hanem magasabb szintre kell hogy emelje a jobboldali, burzsoá nézetek maradványai — és esetleges megelevenedésük — elleni harcunkat.

Szabad Nép,
1956. április 22.

Vigh Károly:

El nem hangzott felszólalás a Petőfi Kör történészvitáján

Tisztelt értekezlet!

Ahogy itt végig tekintek a történész-vita résztvevőin, eszembe jut az az ünnepi ülés, amelyet a magyar történettudomány illetékes szervei rendeztek Rákosi Mátyás születésének 60. évfordulóján, 1952-ben a jogi karon, és ahol úgy ünnepelték Rákosi elvtársat, mint a magyar történettudomány nagy fároszát. Ennek az ülésnek akkor Molnár Erik volt az elnöke és az ünnepi előadók egy részével, valamint az ülésről készített kötet szerkesztőivel is itt találkozhatom, akik akkor még a szektás-dogmatikus történet szemlélet szószólói voltak.

Én most az elmúlt évekkel kapcsolatban beszélhetnék azokról a módszerekről is, ahogyan a történész-frontról eltávolították a legkiválóbb polgári történészek, köztük volt kollégáim egész sorát Benda Kálmántól és Berlász Jenőtől Kosáry Domokoson át Váczy Péterig. De szólhatnék önsorsomról is; csak azért, mert kiálltam e kollégák mellett és helytelenítettem bizonyos politruk módszereket, kommunista létemre, osztoznom kellett Kosáryék sorsában. Mégsem ezt teszem. Ehelyett egy olyan jelenségről szeretnék szólni, ami az elmúlt években történet szemléletünk és történetírásunk egyik rákfenéje volt: és ez a *konjunkturizmus*.

E tekintetben elsősorban a Munkásmozgalmi Intézet járt elől, amelynek nevét aztán — mint ismeretes — Párttörténeti Intézetté változtatták. Ez maga is jellemző a konjunkturizmusra, hiszen a munkásmozgalmak még feltételezett irányzatokat, de már a „párttörténet” csak egyetlen pártra koncentrálna mondanivalóját. És kiadványai, folyóirata — szóljanak akár a Bethlen-Peyer paktumról, vagy a vasas szakszervezet múltjáról („Vasas ne hagyd magad!”) — és folytathatnám a sort — csak azt szolgálták, hogy becsméreljék a hazai szociáldemokráciát és kizáró-